

Šindelář, Bedřich

K otázce nástupu éry kapitalismu v Německu : (příspěvek k problému periodisace)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1957, vol. 6, iss. C4, pp. 105-119

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102647>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BEDŘICH SINDELÁŘ

K OTÁZCE NÁSTUPU ĚRY KAPITALISMU
V NĚMECKU

(Příspěvek k problému periodisace)

Objasnění každého přechodného období historického, ve kterém je třeba vystopovat zrod nové, vývojově vyšší společenské formace, klade na historickou vědu neobyčejně vysoké požadavky a patří snad k nejnáročnějším a zároveň nejsložitějším otázkám historického bádání. To se týká nejen zrodu feudalismu,¹ nýbrž i kapitalismu. Nás ovšem v souvislosti se stanoveným problémem zajímá kapitalismus, především pak jeho vítězství jako společenské formace v Německu.

Dosavadní výsledky diskusí uspořádaných jak sovětskými, tak i jinými historiky k uvedené otázce, ukázaly v dostatečné míře potíže při řešení této problematiky. Vyšly přitom najevo vedle kladů i některé nedostatky a omyly.² Nemalé potíže vyvstaly proto i historikům z NDR, zejména pak při uveřejňování thesís k chystané vysokoškolské rukověti německých dějin.³ Vědecké řešení těchto problémů mělo se kromě jiného stát i podkladem k určení periodisačního mezníku, kterým se v historii německého lidu končí epocha feudalismu a jímž zároveň nastupuje kapitalistická éra.

Úvodem považuji za nutné předem upozornit, že 1. nástup vítězné kapitalistické formace a 2. zrod a rozvoj kapitalistických výrobních vztahů uvnitř vládnoucích feudálních poměrů je třeba vidět jako dvě zásadně odlišné věci, které nelze naprosto směšovat a zaměňovat. Ve svém příspěvku se nemíním obírat druhým bodem, nýbrž mám jen v úmyslu říci své mínění k otázce stanovení rozhodujícího mezníku, kterým se v německé historii končí éra feudalismu a zároveň zahajuje vítězný nástup kapitalistické epochy.

Je nesporné, že stanovení tohoto periodisačního mezníku je nesnadné a je pro Německo daleko složitější, nežli tomu bylo na př. v československých dějinách. Je dále vhodné připomenout, že známá diskuse sovětských historiků o periodisaci ruských dějin, která probíhala v letech 1950—1951, ukázala, že nelze stanovit pro periodisační měřítko nějakou universální formuli, se kterou bychom spolehlivě vystačili ve všech situacích. Proto sovětský historik N. M. Družinin k závěru zmíněné diskuse uvedl, že „diskuse o zásadách periodisace může mít význam jen a jen v tom případě, že obecné abstraktní soudy jsou podepřeny faktickými údaji a stávají se nástrojem konkrétní periodisace historického procesu“. Dále vyzvedl potřebu opírat se při tom nescholasticky o klasiky marxismu-leninismu a „rozvíjet náplň jejich názorů ve světle konkrétního historického materiálu“.⁴ Z cenných a konkrétních theoretických výtěžků sovětské diskuse o periodisaci je užitečné připomenout si ještě slova, která čteme v redakčním článku časopisu *Voprosy istorii* z r. 1951, hodnotícím výsledky diskuse: „Nejdůležitějším výsledkem projednání této

otázky (t. j. stanovení periodisačních zásad, pozn. B. Š.) bylo podle mínění redakce to, že účastníci diskuse jednomyslně vystoupili proti pokusům určovat období uvnitř sociálně ekonomických formací na základě jevů, které jsou výlučně ekonomického charakteru a patří k základně. Vytvoření periodisace na základě jevů výlučně ekonomických by nevyhnutelně vedlo na pozice ekonomického materialismu,⁴⁵ který — podle názoru Družininova — „nemá s naší vědou nic společného.“⁴⁶ Uvádím tato zjištění zde proto, že se nám mohou níže stát při zkoumání naší otázky v lecčems prospěšnými.

Dosavadní zkušenosti historiků z SSSR a lidově demokratických zemí, jakož i poznatky marxistů v kapitalistických státech z jejich diskusí o periodisaci ukázaly, že v případě periodisace nejde o samoúčelné řešení nějaké podružné otázky, nýbrž o zásadní vědecký problém. Vždyť diskuse o periodisaci se všude staly nakonec významnou prověrkou stavu historického bádání v té které zemi a zároveň i přehlídkou theoretické vyspělosti příslušných odborných kádřů. Družinin v r. 1951 zdůraznil, že „periodisace nekomplikuje, nýbrž usnadňuje pochopení a osvojení si faktického materiálu“ a že má „nejen theoretický, ale i praktický význam: tvoří nezbytnou podmínku pro koncipování přednášek a učebnic“.⁴⁷

V našem případě jde nyní o aplikaci toho na německé dějiny. Značná složitost německého historického vývoje ke sklonku feudalismu a na úsvitě kapitalismu znamená nemalou překážku při zjišťování periodisačního mezníku mezi feudalismem a kapitalismem. Zkušenosti učí, že přechod od feudalismu ke kapitalismu, který sám o sobě je hodně komplikovanou otázkou,⁴⁸ probíhá daleko složitěji ještě v oněch zemích, které prošly ve feudálním období procesem t. zv. druhého znevolnění. Tam totiž se pak kapitalismus rodil značně pozvolna, opožděně a pro lidové masy zvláště bolestivě, jak o tom svědčí naše dosavadní vědomosti o vývoji středoevropských a východoevropských národů. V rámci druhého nevolnictví se totiž upevnily neobyčejně hospodářské a mocenské pozice feudální magnaterie. Proto v podmínkách zemí, jež tímto procesem prošly, docházelo k buržoasnímu revolučnímu hnutí tak poměrně pozdě. Moc šlechty tu byla příliš silná a naproti tomu pozice rodící se buržoasie se pod tímto dusivým a brzdicím příkrovem mohla vyvíjet jen velmi pomalu. To se pak přiměřeně odrazilo i v revolučním hnutí buržoasie, které nabylo v zemích, jež prošly druhým nevolnictvím, charakteristického rázu, který se liší znatelně od západoevropských buržoasních revolucí.

V Německu je otázka periodisace ještě komplikována tím, že druhé nevolnictví ovládlo především východní část země, kdežto v západoněmeckých provinciích šel vývoj odlišně. K tomu pak ještě přistupuje navíc skutečnost, že Německo bylo na sklonku feudalismu a na počátku kapitalismu pouhým zeměpisným pojmem. Bylo totiž v politickém ohledu atomisováno na nepřehlednou tříšť nejrůznějších států a státeků, tvořících prý podle jednoho škodolibého výroku „z boží milosti zachovaný chaos“.

Přes tuto složitost německého historického vývoje možno při vhodném rozboru jevů základny, nadstavby a třídního boje dospět ke stanovení mezníku, který by pomohl ukázat na kvalitativní rozdíly obou sociálně ekonomických formací, feudalismu a kapitalismu, jež má hledaný mezník za úkol od sebe jasně odlišit.

*

Je již na čase přistoupit k jádru věci a uvést již konečně, jaké stanovisko

zaujímají k otázce vítězného nástupu kapitalismu v Německu historikové z NDR, kteří jsou na skutečně vědeckém řešení zmíněného problému nejvíce zainteresováni.

Jeden z nejvýznamnějších tamních historiků, který je zároveň v cizině nejznámější, Jürgen Kuczynski, řekl v r. 1953⁹ k otázce hledaného periodisačního mezníku pro německé dějiny kromě jiného toto: „Podle mého názoru je třeba — proti jiným koncepcím — považovat za konec páté periody¹⁰ a zároveň hlavní periody feudalismu v Německu Velkou francouzskou buržoasní revoluci z r. 1789. Toto mínění nevyklučuje, že na základě konkrétních studií o situaci v Německu se dojde k lehkému posunutí kupředu a konec hlavní periody feudalismu v Německu najdeme teprve v letech 1807—1811, t. j. v letech rozhodného vlivu Velké francouzské buržoasní revoluce na poměry v Německu, obzvláště v Prusku.“¹¹

Tím tedy Kuczynski stanovil mezník nástupu kapitalismu v podstatě k r. 1789 a nevyklučoval možnost jeho posunutí do let 1807—1811, tedy do období steinovských reforem, které byly v uvedené době v Prusku vyhlášeny. Uvážíme-li, jak neobyčejné vážnosti se těší vědecká autorita J. Kuczynského v NDR, neudiví zajisté, že toto jeho stanovisko k periodisačnímu mezníku kapitalistické éry nabylo v poměrech NDR takřka oficiálního charakteru. Projevilo se to zřetelně v celé řadě publikací, které vyšly v NDR po r. 1953, a jež v podstatě Kuczynského mezník přejímaly. Toto stanovisko velmi silně nepřímo podepřela i publikace tak zásadního významu, jako byla edice *M a r x — E n g e l s — L e n i n — S t a l i n*, *Zur deutschen Geschichte*, kterou pořídil „Marx-Engels-Lenin-Stalin-Institut beim ZK der SED“, jejíž první svazek končí sklonkem 18. stol. a druhý svazek na to navazuje materiály začínajícími počátkem 19. stol.¹² Je příznačné, že ačkoli se na stránkách *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* v posledních letech objevila celá řada článků a diskusních příspěvků dotýkajících se kromě jiného i otázek periodisace německých dějin v počátečním a rozvinutém stadiu feudálního vývoje,¹³ tu naproti tomu nutno podtrhnout, že k problému nástupu éry kapitalismu se tam do konce r. 1956 přímo nevyjádřil — kromě výše citovaného stanoviska J. Kuczynského — žádný příspěvek.

Jsem přesvědčen o tom, že jak jeden, tak i druhý mezník uvedený Kuczynským není správný, ježto žádný z nich dle mého mínění nevyhovuje plně požadavkům, které marxistická historická věda klade na periodisační měřítko předělu končícího feudálního éru a zahajujícího zároveň kapitalistickou epochu.

Nejprve k otázce r. 1789. — Není pochyb, že tento rok, ve kterém vybuchla francouzská buržoasní revoluce, je právem považován za počátek nástupu kapitalismu — ale ovšem ve Francii, kde byla vítěznou revolucí řízenou buržoasií a za vydatné podpory bojujících lidových mas zlomena moc a vláda feudálů v zemi. Je známo, že události revoluční Francie nezůstaly bez vlivu a ohlasu v Německu,¹⁴ jak o tom svědčí dosavadní literatura k této problematice. Naše vědomosti jsou však o tom dosud jen povšechného rázu a právem napsal nedávno mladý německý historik Percy Stulz, že „třídní boj v Německu v době francouzské revoluce a vliv této historické události na proti-feudální lidová hnutí oněch let v naší zemi nalezly ve srovnání s významem těchto problémů v německém dějepiscevtví doposud velmi málo pozornosti“.¹⁵ Nicméně však přesto možno zaznamenat v tomto období celou řadu významných lidových hnutí, která mají čestné místo v německých revolučních tradicích. Tak již koncem letních měsíců 1789 začala povstání venkovského lidu

v několika porýnských provinciích, především v Badensku, ve Falci a v dalších oblastech. Sedláci se tehdy jali sesazovat představitele staré vesnické správy, odpírali plnit feudální povinnosti, přestali odvádět předepsané platy a dávky. Ve středním Porýní zachvátilo revoluční hnutí od konce r. 1789 také města (zejména Trevír a Kolín n. R.) a v polovině r. 1790 vypuklo další mohutné selské povstání v Sasku, které patří k největším té doby v Německu. V letech 1792—1793 a dále v období 1793—1794 došlo k nepokojům mezi sedláky, tkalci, tovaryši, učni a mezi chudinou ve Slezsku, které na venkově a i v některých městech (především ve Vratislavi) nabyly místy značně hrozivých rozměrů. K tomu se v té době družila hnutí venkovského lidu v Durynsku, v provincii Altmark, dále tovaryšské nepokoje ve větších německých městech (Berlín, Drážďany, Lipsko, Augšpurk, Brémy a Hamburk), jakož i opoziční hnutí v jihoněmeckých a západoněmeckých krajích.

Z revolučních hnutí v Německu v době trvání francouzské buržoasní revoluce z konce 18. stol. patřilo k nejvýznamnějším vytvoření buržoasní republiky v Mohuči, první to republiky na německé půdě, která tam byla provolána na jaře 1793 za vedoucí účasti J. A. Hofmanna, G. Forstera a pod ochranou bodáků armád revoluční Francie. Ta však byla již koncem června téhož roku zlikvidována kontrarevolučním vojskem, které vytlačilo francouzské revoluční armády ze země.¹⁶

Při celkovém zhodnocení je možno konstatovat, že všechna výše uvedená hnutí, jež vyrostla na tehdejší německé půdě, jsou výmluvným dokladem toho, že nebyla naplano vyslovena Engels o va slova, podle něhož „jako blesk udeřila francouzská revoluce do tohoto chaosu zvaného Německo“, a že tam „její účinek byl ohromný“.¹⁷ Nemůže být také sporu o tom, že bojová a protifeudální vystoupení lidových mas německých v tomto období představují hrdou a významnou stránku v revolučních tradicích německého lidu. Na druhé straně nelze však zavírat oči před tím, že všechna tato hnutí byla dříve nebo později brutálně potlačena, a že feudální poměry zůstaly v Německu v podstatě nadále zachovány. To vydává pak těžko vyvratitelné svědectví o tom, že německá vládnoucí feudální třída — přes všechny symptomy neklamného a pokračujícího úpadku — měla ještě dosti síly a mocenských prostředků po ruce, aby dovedla zachovat nadále moc ve svých rukou. Proto zůstaly v Německu nadále zachovány v podstatě feudální monarchie. To vše jsou také důvody, pro které je třeba odmítnout r. 1789 jako mezník pro konec feudalismu a zároveň jako předěl pro začátek kapitalismu v Německu. Rok 1789 je nepochybně mezníkem pro počátek kapitalistické epochy ve Francii, který však nelze v žádném případě mechanicky přenášet na německou půdu, i když si jinak uvědomujeme, jak nemalý ohlas mělo revoluční dění francouzské v Německu.

Výše již bylo řečeno, že proti koncepci r. 1789 se neobjevila na stránkách ústředního historického orgánu v NDR žádná přímá kritika. Objevila se však nepřímá, a to na př. v návrhu Joachima Streisanda na text učebnice německých dějin pro období 1789—1805. Celá řada formulací Streisandových,¹⁸ dále nadpis jedné z kapitol, jakož i diskuse historiků k uvedenému návrhu svědčí o tom,¹⁹ že první mezník, t. j. r. 1789, byl již německými historiky v podstatě mlčky opuštěn. To tušil ostatně sám Kuczynský hned od počátku a proto uvedl zároveň jako druhou periodizační eventualitu rozmezí let 1807—1811.²⁰

Při této příležitosti nelze pomlčet o tom, že německé provincie ležící na

levém břehu Rýna se v rámci revoluční expanse staly součástí revoluční Francie a dále, že na těchto územích byly provedeny buržoasní přeměny. Je ovšem na druhé straně známo, že uvedené přeměny neměly dlouhého trvání a že se po pádu Napoleonově tato území stala znova obětí refeudalisačního náporu vítězné německé aristokratické reakce. I když jsem dalek toho, abych podceňoval vliv dočasného buržoasního zřízení zmíněných končin na levém břehu Rýna pro růst kapitalistických vztahů ve východnějších částech Německa, tu přece jen pro celkovou otázku periodisace nepadá tato skutečnost tolik na váhu. Vždyť tu jde v podstatě jen o menší část Německa, ze které by bylo methodicky pochybené činit celkové závěry pro Německo celé, jehož daleko největší část takovými přeměnami, jak si níže ukážeme, neprošla.

*

Nyní jde v podstatě o to: podívat se poněkud blíže na druhý mezník. Jsou to leta 1807—1811, která J. Kuczynski hodnotí jako období „rozhodného vlivu Velké francouzské buržoasní revoluce na poměry v Německu, obzvláště v Prusku“.²¹ Autor sice blíže neuvádí, v čem se hlavně tento vliv na německé půdě projevil, avšak z uvedeného rozmezí let evidentně vyplývá, že tu má na mysli hlavně Steinovy a Hardenbergovy reformy, jejichž těžiško se časově kryje s rozmezím let 1807—1811.²²

Zmíněné období mělo pro dosah uvedených reforem zajisté velký význam pro další vývoj nejen v Prusku, nýbrž i v celém Německu. Nicméně však aby se mohlo stát mezníkem německé historie pro konec feudalismu a zároveň pro nástup epochy kapitalismu, na to svým významem a dosahem uvedené reformy po mém soudu neukazují. Aby zmíněné období se mohlo stát periodisačním mezníkem v uvedeném smyslu, pak by bylo nutno prokázat, že v letech 1807—1811 došlo k reformám tak pronikavého dosahu, že feudální výrobní poměry byly v celém Německu anebo alespoň v jeho převážné části vystřídány kapitalistickými, a dále, že nové kapitalistické výrobní poměry nabyly nad starými feudálními vztahy přímo dominantního postavení. Kromě toho bylo by nutno dokázat, že v uvedeném období byly na německé půdě zasazeny starým feudálním monarchiím, obzvláště pak pruskému státu, tak rozhodující úder, že pod jejich dojmem se přeměnily v monarchie buržoasní. Pak by muselo být také prokázáno — a to vyplývá ostatně logicky z obou předchozích požadavků — že vládoucí třídou v Německu anebo aspoň v jeho převážné části se stala buržoasie, a že někdejší feudální šlechta tu připadla pouze podružná úloha. Konečně by tu měla být v souladu s marxistickým učením o rozhodující úloze lidových mas v dějinách osvětlena i úloha revolučního hnutí těchto mas, a to tím spíše, že Lenin připomíná, že reformy v historii — Steinova a Hardenbergova opatření byla přece typicky reformního rázu — jsou „vedlejším produktem revolučního boje“.²³

Problém síly a dosahu kapitalistických přeměn na německé vesnici má pro otázku stanovení hledaného mezníku postavení přímo klíčové. Má je z toho důvodu, že ve srovnání s jinými západoevropskými zeměmi byl v prvních desetiletích minulého století průmysl v Německu ještě poměrně slabě vyvinut, a že tudíž drtivá většina německých obyvatel se živila zemědělstvím. Pro ilustraci stačí uvést, že podle celkem přijatelného odhadu C. F. W. Dietricha bylo v největším tehdejším německém státě, v Prusku, na počátku 19. stol. zaměstnáno více než 80 % obyvatelstva v zemědělství anebo bylo na něm přímo závislé.²⁴ Uvážíme-li dále, že v průmyslovém rozvoji Prusko

poněkud zaostávalo za některými západoněmeckými státy, tu možno odhadnout celkem velmi strážlivě, že v celém Německu se živilo v zemědělství značně více než 70 % všech jeho obyvatel.²⁵ U tak vysokého počtu lidí není jistě lhostejno zjišťovat, v jakých podmínkách žili a pracovali, zda ve feudálních či kapitalistických anebo které z těchto vztahů převažovaly.

Bylo by rozhodně přeceněním Steinových a Hardenbergových reforem v Prusku tvrdit, že jejich zásluhou se v letech 1807—1811 feudální výrobní vztahy na pruské vesnici přeměnily převážně v kapitalistické. Myslím, že o dosahu uvedených agrárních reforem v Prusku a o domnělém „osvobození“ pruského venkovského lidu netřeba hledat žádné zvláštní a nové argumenty. Stačí odkázat v té věci na zdrcující kritiku Engelsovu v jeho známém pojednání o dějinách pruského sedláka. Engels tehdy napsal, že „mnoho vychvalovaný edikt z 9. října 1807 sice zrušil j m é n o nevolnictví nebo poddanství . . . na papíře, ve skutečnosti ale ponechal téměř všechno při starém“. Prováděje pak rozbor dalších ediktů vydaných po r. 1811, hlavně pak ediktu z 29. května 1816, zjišťuje dále Engels plným právem, že „výkup feudálních břemen tu již nebyl pravidlem, nýbrž výjimkou“.²⁶ Engelsův pronikavý rozbor situace na pruské vesnici má podnes svoji plnou platnost. Stačí k tomu uvést, že do roku 1848 se v Prusku dokázalo z masy středních a drobných rolníků, tvořících základ obyvatelstva venkova, „osvobodit“ pouhá jedna pětina (t. j. 20 %), kdežto z řad bohatých sedláků, předobrazu to pozdějších kulaků, toho dovedlo využít šest sedmin (t. j. téměř 86 %).²⁷ Z těchto celkových zjištění je tedy zřejmo, že daleko největší část pruského venkovského obyvatelstva se nedokázala do r. 1848 vyprostit z feudální závislosti. Plnou pravdu má tudíž Engels, když pruské agrární reformy do poloviny 19. stol. hodnotí slovy: „Krátkce, velmi proslulé osvícené zákonodárství ‚státu inteligence‘ mělo jedinou snahu: — z feudalismu zachránit všechno, co se ještě zachránit dalo.“²⁸

Pro naši potřebu můžeme konstatovat, že v největším německém státě, v Prusku, nevztáhly v letech 1807—1811 na venkově kapitalistické vztahy a nenabýly tam dominantního postavení ani do r. 1848.

Tento předběžný závěr narušuje sice již sám o sobě velmi citelně periodizační mezník 1807—1811, avšak není ještě plně průkazný. Není jím kromě jiného i proto, že Prusko neznamenal tehdy ještě celé Německo, třebaže Prusko bylo ve zkoumaném období největším a nejvýznačnějším německým státem. Je proto nutno přihlédnout v souvislosti s tím alespoň v hrubých rysech dále k tomu, jak to vypadalo s otázkou osvobozování sedláků z feudální závislosti v ostatních německých státech, a to alespoň v těch významnějších.

K tomu je třeba poznamenat, že dosavadní literatura, věnovaná otázce t. zv. osvobození sedláků na německé půdě, je ve své drtivé většině metodicky zastaralá a v hlavních závěrech namnoze pochybená.²⁹ Převažovaly v ní kromě jiného nesprávné tendence a naprosto neúnosné generalisace v tom smyslu, jako by feudální závazky byly v jihoněmeckých a západoněmeckých státech na venkově vykoupěny v podstatě do prvních dvou desetiletí 19. stol.³⁰ Nemůže být sporu o tom, že v jihoněmeckých a západoněmeckých státech došlo během prvních desetiletí minulého století k celé řadě důležitých reforem měnících někde víc, jinde méně postavení venkovského lidu. Na druhé straně z toho však někteří historikové činili překotné generalisující závěry a tvrdili, že těmito reformami byly zároveň a jakoby naráz zrušeny všechny feudální závazky poddaných. Takovým způsobem působí na př.

i některé nedávné vývody Hanse H a u s h e r r a, podle něhož prý poddanský svazek v Bavorsku byl zrušen v podstatě r. 1808, v Nasavsku r. 1812, ve Würtembersku r. 1817, v Hesensko-Darmstadtsku r. 1820 a v Hesenu-Kasselu r. 1821.³¹ Takové závěry jsou podle mého mínění upřílišněné, nesprávné a je nutno uvést je na pravou míru tím, že v jednotlivých případech budeme kriticky poukazovat na to, že zrušení nevolnictví anebo jiné další úlevy v některých jiných feudálních povinnostech neznamenají ještě zrušení všech feudálních závislostí sedláka na pánovi a že by tam bylo došlo k vytvoření opravdu svobodné pracovní síly. Dále je při tom nutno zdůraznit, že feudální závislosti jako celek nebyly v uvedených jihoněmeckých a západoněmeckých státech zrušeny naráz, jediným dekretem, nýbrž že se tak většinou dalo postupně, často liknavě a rozpačitě, na základě celého seriálu reformních opatření, vydaných namnoze v rozpětí mnoha desetiletí a ne vždy v praxi plně uplatněných.

Tak na př. zkoumáme-li poněkud blíže otázku osvobození sedláků ve Würtembersku, tu se na př. z pojednání Theodora K n a p p a dovidáme, jak složitá byla cesta k vydání ediktu z 18. listopadu 1817, kterým se rušilo nevolnictví a zároveň byl i ohlášen výkup z robot a desátků. Než faktický dosah celého opatření zůstal nakonec omezen v podstatě jen na poddané t. zv. státních domén, kdežto vyšší a nižší šlechta würtemberská se rozhodně vzepřela proti tomu, aby provedla na svých panstvích edikt v plném rozsahu. Proto král vydal 13. září 1818 další edikt, kterým dával šlechtě lhůtu až do 1. července 1820 k tomu, aby se dohodla se svými poddanými. Lhůta však prošla, aniž bylo dosaženo nějaké podstatné nápravy a problém nebyl vyřešen do všech důsledků ani dalšími zákony vydanými ve Würtembersku v r. 1836. Tak se stalo, že až do r. 1848 se dělilo Würtembersko v podstatě na dvě části. Předně na menší část královských domén, kde agrární reformy byly v převážné míře provedeny a pak na větší část šlechtickou, kde sice nevolnictví již začínalo mizet, avšak roboty a celá řada dalších feudálních závazků zůstaly tu nadále v plné míře v platnosti. Teprve revoluční dění 1848 až 1849 tu učinilo zásadní obrat, když v r. 1849 vyšla celá řada zákonů o zrušení všech feudálních závislostí venkovského lidu ve Würtembersku za výkup. Je však příznačné pro sílu würtemberských šlechtických statkářů, že až do r. 1865 bojovali velmi úporně a energicky ve sněmovně za zvýšení vyvazovacích poplatků, které byly pro sedláky beztoho značně tíživé.³²

Podobně složitý byl i proces osvobození sedláků v dalších jihoněmeckých a západoněmeckých státech. Tak v Badensku bylo nevolnictví částečně zrušeno r. 1783; týkalo se totiž jen poddaných na státních doménách, kdežto na ostatních šlechtických panstvích k tomu bylo přikročeno až v letech 1818 až 1820. Na to pak r. 1831 a 1833 následoval výkup z robot a desátků; poslední zbytky feudálních povinností byly však v Badensku odstraněny až během revoluce 1848—1849.³³

Obdobně v Hesensku bylo zrušeno r. 1811 nejprve nevolnictví, v letech 1811—1824 se tam přikročilo k výkupu z robot a v době od r. 1836 až do r. 1841 se tam prováděl nucený výkup z pozemkových rent. Přitom otázka výkupu se tu vlekla hodně dlouho. Poslední zákon zabývající se zbytky výkupu z feudálních závislostí v Hesensku vyšel až r. 1899.³⁴

V Bavorsku bylo nevolnictví zrušeno r. 1808 při zachování množství ostatních feudálních závislostí a břemen. Jistou úlevou tu bylo, že nevyměřené (mimořádné) roboty byly přeměněny ve vyměřené (řádne). Pozemkové renty

mohly sice býti theoreticky vykoupěny po vzájemné dohodě pána s poddaným, ale praktický výsledek toho byl vcelku značně omezený, ježto příslušné reformy v Bavorsku byly provedeny opětovně jen na státních doménách, kdežto vrchnostenská půda tím byla jen poměrně málo dotčena. I tu nakonec hlavní váha všeho úsilí za osvobození sedláků spadá až do revoluce 1848—1849, kdy byly stanoveny příslušné podmínky, opětovně za výkup. Zmíněné podmínky výkupu byly v Bavorsku značně tíživé a jejich následky se pak projevovaly ještě hodně dlouho po r. 1848 v hnutí bavorského venkovského lidu, dokonce až na přelomu minulého a tohoto století. Konec konců není bez zajímavosti, že teprve v letech 1920—1922, tedy po více jak sedmdesáti letech po revoluci, bylo v Bavorsku definitivně skoncováno s otázkou posledních splátek za výkup.³⁵

V kurfiřtství a pozdějším království saském byl obraz postavení venkovského lidu v době trvání francouzské revoluce taktéž neobyčejně pestrý.³⁶ V t. zv. nových provinciích saských se udrželo ještě nevolnictví, kdežto ve starých již bylo namnoze na ústupu. Přesto však i v pokročilejších provinciích nadále trvala robota a jiná feudální břemena. V r. 1824 byl sice v Sasku vydán zákon, podle kterého se mohli venkovští poddaní dohodnout se svým pánem o náhradě za robotu, avšak praktický efekt zmíněného zákona byl nevelký, ježto k dohodě docházelo jen ve velmi omezené míře. Pod vlivem revolučních ohlasů, jež vznikly v Německu v souvislosti s t. zv. červencovou revolucí francouzskou, především pak v důsledku revolučního hnutí, které se odehrálo v té době na půdě samotného Saska, byl vydán 17. března 1832 zákon o výkupu robot a jiných feudálních závislostí v Sasku. Poté následovalo r. 1838 vydání nového řádu pro saské venkovské obce (Landgemeindeordnung), který zaváděl částečnou samosprávu, omezenou však ještě nemálo vrchnostenskými prerogativami. Tak tu zůstaly nadále zachovány staré patrimoniální soudnictví a vrchnostenský vrchní dozor, takže likvidace feudalismu v Sasku se stala ještě záležitostí celé řady dalších reforem a nařízení, vyhlášených až do padesátých let minulého století.³⁷

Ponechávám stranou některá další německá území, kterých již mnoho nezbývá, avšak i na těch, jak se zdá, se osvobození venkovského lidu neudálo hladce, nýbrž po etapách a v delším časovém rozmezí, při čemž i tu k více méně definitivnímu rozřešení celé otázky přispěly v nemalé míře opět revoluční události 1848—1849.

Ze všeho toho, co tu bylo až doposud k otázce osvobození venkovského lidu v podstatných částech Německa ve stručnosti naznačeno,³⁸ vyplývá celkem, že nejen v Prusku, nýbrž i v převážné části dalších německých států nebyly feudální vztahy na venkově zlikvidovány v letech 1807—1811 v té míře, aby se dalo prokázat, že na německé vesnici tehdy v podstatě zvítězil kapitalismus.

Lenin svého času připomněl: „V otázce rozvoje kapitalismu má snad největší význam stupeň rozšíření námezdní práce. Kapitalismus je ono stadium vývoje zboží, kdy se i pracovní síla stává zbožím. Základní tendence kapitalismu tkví v tom, aby všech pracovních sil národního hospodářství bylo používáno ve výrobě teprve po aktu jejich prodeje — koupě podnikateli.“³⁹ Kdybychom chtěli tyto zásady aplikovat na německý venkov, kde v rozsáhlých oblastech ještě převažovali nevolníci, kde v dalších, ještě větších územích venkovský lid nadále robotoval a platil desátky, kde vrchnosti uplatňovaly proti poddaným mimoekonomické násilí, měly nad poddanými jurisdikci

a tak dále, v takových poměrech je zajisté sotva možno průkazně doložit, že převážná masa venkovského lidu v Německu se stala v důsledku agrárních reforem skutečně svobodnou, zbavenou všech feudálních závazků a povinností. Sotva by se podařilo dokázat, že na německém venkově se do r. 1811 vytvořily v opravdu masovém měřítku podmínky, ve kterých by se pracovní síla někdejšího feudálního poddaného stala skutečně zbožím. To konec konců po mém mínění nelze o Německu dokázat ani ještě do poloviny 19. stol. Vždyť otázka osvobození sedláků z feudální závislosti byla ještě v polovině minulého století považována za velmi ožehavý problém, jak o tom nasvědčuje na př. i jednání na frankfurtském parlamentě 1848—1849.⁴⁰

To však není jediný důvod, pro který nemohu souhlasit s mezníkem 1807—1811, třebaže ekonomický argument je tu jistě nejzávažnější. Mohu odkázat i na některé další faktory z oblasti nadstavby a třídního boje — ovšem jen velmi krátce a heslovitě — a to asi v těch intencích, jak jsem se o tom již zmínil výše, v úvodní partii k otázce tohoto mezníku.

Je především třeba položit si otázku: jak tomu bylo s problémem moci v Německu, kdo tam vládl? Lenin při mnoha příležitostech zdůrazňoval vždy prvořadý význam a důležitost tohoto mocenského faktoru.⁴¹ Abychom mohli datovat nástup éry kapitalismu v Německu od r. 1807—1811, museli bychom umět dokázat, že v té době přešla moc v převážné části německých států z rukou feudálů na buržoasii. Naše dosavadní vědomosti však něco takového nepřipouštějí a vylučují to ostatně i naše celkové znalosti o ekonomickém vývoji v Německu, ze kterých jasně vyplývá, že tu feudálové drželi pevně moc ve svých rukou. Tato skutečnost našla svůj přiměřený výraz i v tom, že vládní zřízení drtivé většiny německých států bylo v té době reprezentováno feudální monarchií a nikoli monarchií buržoasní. Po pádu Napoleonově a zejména pak od třicátých let minulého století existovalo sice na jihu Německa několik málo států, které měly konstituci (na př. Badensko, Württembersko, Hesensko-Darmstadtsko a Bavorsko) a vykazovaly tudíž jistou tendenci k přechodu od feudální monarchie k buržoasní. Přesto přese všechno je podle mého mínění třeba konstatovat, že v převážné části Německa se buržoasní monarchie prosadily v jádře teprve až od počátku druhé poloviny minulého století. Jsem přesvědčen, že k této přeměně tu došlo především v důsledku revolučních událostí 1848—1849.

*

Je nyní na čase, abych se po předchozí kritice, ve které jsem uvedl důvody jak proti r. 1789, tak proti období 1807—1811, vyjádřil nyní, co je tedy třeba považovat za mezník, kterým se v celém Německu začíná epocha vítězného kapitalismu. Mám za to, že všechny důvody, vyplývající z předchozích rozborů a výkladů ukazují na to, že tímto mezníkem pro německou historii by mělo být revoluční období 1848—1849.

Pro tuto koncepci mluví mnoho důvodů. Především pod dojmem revolučního hnutí lidových mas, které nabylo v německých poměrech dosud nevidá-
ných rozměrů, přihlásila se tentokrát ke slovu cílevědomě buržoasie. Ta tu vystoupila na scénu „u vědomí své síly, odhodlaná nenést déle okovy, kterými feudální a byrokratický despotismus tlačoval její obchodování, její průmyslovou výkonnost, její společné vystupování jako třídy“.⁴² Šlo tu tedy jasně o provedení buržoasní revoluce. Jak známo, buržoasní revoluce stala se mezníkem pro nástup kapitalismu v Nizozemí, Anglii a ve Francii. Neú

důvodu, aby tomu tak nebylo i v Německu. Pro mezník 1848—1849 mluví dále i imponantní vystoupení lidových mas v uvedené revoluci, především pak boje a úsilí proletariátu představující významný přínos k nejslavnějším revolučním tradicím německé národní historie.⁴³ Buržoasie nedovedla v Německu sice revoluční boj k vítěznému konci — bránil jí v tom kromě jiného nejvíce strach z lidových mas — a třebaže nakonec tu slavila vítězství aristokratická reakce, nepodařilo se reakčním silám po této revoluci v jádře již nikdy nastolit předrevoluční pořádky, a to ani v ekonomice, ani v politice. Vždyť právě pod hrozivým dojmem revolučního dění 1848—1849 byly nakonec přivedeni k rozumu i pruští „krautjunkeré“⁴⁴ a výsledkem toho bylo pak definitivní osvobození sedláků na pruské půdě, vyhlášené známým zákonem z 2. března 1850, jehož kořeny třeba hledat v revolučních událostech r. 1848 (srov. k tomu zákon z 9. října 1848). Nezapomeňme, že i pro ostatní části Německa měla revoluce 1848—1849 více méně rozhodující význam pro osvobození sedláků z feudálních břemen a povinností. Byť i revoluce v Německu nakonec skončila ve shnilém kompromisu, uzavřeném mlčky aristokratickými a buržoasnými špičkami, a i když k tomuto kompromisu můžeme mít sebevětší výhrady, tu přece jen nelze oddiskutovat, že důsledky revoluce na celý další hospodářský a politický vývoj Německa byly vskutku epochální. Karel Marx vyzvedl, že „po r. 1848 se kapitalistická výroba v Německu rychle rozvinula“⁴⁵ a Bedřich Engels označil tento průmyslový rozmach v uvedeném období za „největší odkaz“ revoluce 1848—1849.⁴⁶ K podobnému rozmachu došlo i v zemědělství na německém venkově. V pamětním spise vydaném pruským ministerstvem zemědělství na sklonku r. 1859 čteme toto hodnocení rozvoje zemědělství po revoluci: „Očekávaný účinek agrárních zákonů se dostavil, místo ochabnutí nastoupila radostná čílost venkovského obyvatelstva . . . Pomocí zvýšené výroby potravin je obyvatelstvo státu, nehledě k jeho významnému vzrůstu, nyní vyživováno bohatěji než kdy před tím a kromě toho pozoruhodná část zemědělských výrobků je dodávána do zahraničí.“⁴⁷ Pod dojmem revoluce 1848—1849 se nadto, jak již jednou bylo řečeno, začaly v Německu někdejší feudální monarchie velmi rychle přeměňovat v monarchie kapitalistické. Kromě toho zmíněné revoluční období zrodilo i další velmi významnou tradici, a to tradici sjednocení Německa — revoluční cestou zdola, která zůstává v podstatě odkazem jako směrnicí podnes.

Vzhledem k tomu, že období buržoasní revoluce 1848—1849 mělo pro další rozvoj Německa tak dalekosáhlé následky, zasloužilo by pro svůj opravdu mimořádný význam a dosah, aby se stalo mezníkem zahajujícím epochu kapitalismu v celém Německu. Mám za to, že toto řešení vcelku dobře zapadá i do širší středoevropské koncepce. Na tomto mezníku se totiž v podstatě dohodli českoslovenští historikové v dohodě z historiky příslušných zúčastněných států jak pro československé, tak i pro celorakouské dějiny. Podobný názor převládá i mezi historiky lidově demokratického Polska ohledně periodisace dějin oněch polských území, jež byla v minulosti v rakouském a pruském záboru.⁴⁸

Ze všech těchto důvodů jsem přesvědčen o tom, že mezníkem nástupu kapitalistické epochy v Německu není ani rok 1789 ani období 1807—1811, nýbrž revoluce 1848—1849.

P o z n á m k y

¹ Srov. k tomu na př. sovětskou diskusi o přechodu otrokářského řádu k feudalismu, která probíhala na stránkách odborných časopisů od r. 1953 do nedávné doby (srov. k tomu zprávu *J. Česky* v našem časopise, roč. 1956, ř. hist. C, č. 3, str. 160—164); srov. dále diskusi francouzských historiků o *Engelsově* knize *Původ rodiny*, které bylo věnováno celé 66. číslo ročníku 1956 známého francouzského pokrokového časopisu *La Pensée*.

² Srov. k tomu příslušné partie z diskuse o periodisaci na stránkách *Voprosů istorii* v r. 1950—1951 (jejich německý překlad vyšel r. 1952 v Berlíně pod názvem *Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalismus in der geschichtlichen Entwicklung der UdSSR*; celá řada z nich vyšla též česky v Sovětské vědě — historii). Srov. dále i diskusi *Du capitalisme au féodalisme* (Georges Lefebvre, Giuliano Procacci, Albert Soboul) v *La Pensée* 1956, čís. 65, str. 10—32; ta navazuje na starší diskusi započatou pokrokovým americkým časopisem *Science and Society* v letech 1950—1953 a publikovanou r. 1955 v Londýně ve formě brožury pod názvem *The Transition from Feudalism to Capitalism*, o níž referoval J. L. *Bessmertnyj*, *Voprosy istorii* 1955, č. 12, str. 182.

³ To se týká zejména these vypracovaných Gerhardem *Schilferem*, *Disposition des Hochschullehrbuches der Geschichte des deutschen Volkes (1648—1789)* v *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (nadále cit. zkratkou: *ZfG*) 1953, str. 775—788. Tam již v první větě, pokoušející se definovat základní charakter probíraného období, setkáváme se s pochybeným pojmem „Manufakturkapitalismus“, který autor nadto ještě klade do věty, v níž zjišťuje, že období německého vývoje z let 1648—1789 je ve znamení „der Festigung der zweiten Leibeigenschaft“ (viz str. 775 a srov. též str. 787).

⁴ *Voprosy istorii* 1951, č. 1, str. 68; český překlad viz v *Sovětské vědě — historii* 1951, č. 6, str. 75 a německý v cit. sborníku *Zur Periodisierung*, str. 399.

⁵ *Voprosy istorii* 1951, č. 3, str. 55; srov. k tomu nepřesný český překlad v *Sovětské vědě — historii* 1951, č. 8, str. 63 a německý text *Zur Periodisierung*, str. 468.

⁶ *Voprosy istorii* 1951, č. 1, str. 60 a viz též *Sovětská věda — historie* 1951, č. 6, str. 66 a *Zur Periodisierung*, str. 389.

⁷ *Voprosy istorii* 1951, č. 1, str. 58; *Sovětská věda — historie* 1951, č. 6, str. 64 a *Zur Periodisierung*, str. 386.

⁸ Srov. k tomu na př. diskusi západoevropských marxistů o *Dobbově* studii týkající se vývoje kapitalismu v Anglii, která probíhala v letech 1950—1953 na stránkách *Science and Society* (srov. výše pozn. 2).

⁹ Jde o přednášku proslouvenou 25. října 1953 na zasedání vědecké rady Musea německých dějin v Berlíně, otištěnou s menšími opravami a doplňky, jež vzešly z diskuse, v *ZfG* 1954, str. 133—151, pod názvem *Zur Periodisierung der deutschen Geschichte in der Feudalzeit*.

¹⁰ Výše uvedená přednáška dělí totiž německé feudální dějiny do pěti období, z nichž poslední, páté, klade Kuczynski od r. 1649 do r. 1789, případně až do let 1807—1811; zároveň označuje zmíněné období jako „das dritte Stadium des Niedergangs des Feudalismus“.

¹¹ *ZfG* 1954, str. 145.

¹² I. svazek vyšel v Berlíně r. 1953 a II. sv. r. 1954.

¹³ Srov. k tomu ku př. poznámky sovětských historiků *Dorošenka*, *Levčenko*, *Neusyčina*, *Smirina* a *Kolesnického* v *ZfG* 1954, str. 760—772 a srov. dále k tomu shrnující poznámky *L. Sterna* v *ZfG* 1955, str. 53—89 a 212—242.

¹⁴ Známý pokrokový německý historik *Franz Mehring* uvedl své pojednání o ohlasu francouzské revoluce v Německu slovy: „Die große französische Revolution, die im Jahre 1789 ausbrach, machte durch ihre europäischen Wirkungen das im feudalen Sumpfe verkommene Deutschland wieder lebensfähig im historischen Sinne des Wortes“ (viz *Historische Aufsätze zur preußisch-deutschen Geschichte*, Berlín 1952, str. 201).

¹⁵ Viz předmluvu ke knize *P. Stulz—A. Opitz*, *Volksbewegungen in Kursachsen zur Zeit der französischen Revolution*, Berlín 1956, str. 9. Příkladem toho, jak idealistické dějepisceví podceňovalo a přehlíželo revoluční hnutí německého venkovského lidu za čnsů francouzské revoluce, jsou na př. vývody *Heinricha von Treitschke* v *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*, 10. vyd., Lipsko 1918, I, str. 118—119; nebo *Franz Schnabel* ve stejnojmenné knize vyšlé r. 1929 ve Freiburgu (i. Br.), sv. I, tyto události vůbec ignoruje, ačkolí vylíčení německých dějin v 19. stol. věnoval plně čtyři svazky, které jsou jinak typickou ukázkou toho, čemu Němci říkají „Geistesgeschichte“.

¹⁶ Srov. k tomu vývody *Joachima Streisanda* v článku „Aus dem Entwurf zum Lehrbuch der Geschichte Deutschlands (1789—1805)“ v *ZfG* 1956, č. 1, str. 62—129; je to

v podstatě návrh textu příslušné partie nově chystané vysokoškolské rukověti německých dějin. Srov. k tomu též výše citovanou práci P. Stulze, A. Opitze v pozn. 15; srov. dále S. B. Kan, Dvě povstání slezských tkalců, Praha 1952; dále W. Długoborski, Walki klasowe na Śląsku w latach 1793—1799 (příspěvek ve sborníku redigovaném E. Maleczyrskou, Szkiec z dziejów Śląska, Varšava 1955) a j.

¹⁷ F. Engels, Deutsche Zustände, Berlin 1949, str. 15 a srov. K. Marx—B. Engels, O reakčním prusačtví, Praha 1946, str. 25 a dále Engels, Německo v předvečer revoluce 1848, Praha 1952, str. 18; kde český překlad je na příslušném místě mezerovitý a nesprávný.

¹⁸ Jde o cit. stať „Aus dem Entwurf zum Lehrbuch der Geschichte Deutschlands (1789—1805)“ v ZfG 1956. Srov. k tomu zejména pak formulace týkající se let 1795—1805: „In dem Jahrzehnt zwischen dem Frieden von Basel und der Auflösung des Reiches beschleunigte sich in allen Teilen Deutschlands der Zerfall der Feudalordnung (podtrhl B. Š.). Erscheinungsformen und Tempo dieser Entwicklung waren freilich in den einzelnen Territorialstaaten sehr verschieden. Dieser Zerfall vollzog sich am schnellsten in den von den Franzosen besetzten linksrheinischen Gebieten. Es war aber dort besonders kompliziert, da die Auseinandersetzung zwischen den feudalen und bürgerlichen Gewalten verquickt war mit dem Widerstand der deutschen Bevölkerung gegen den französischen Eroberer“ (str. 103).

¹⁹ Oddíl zahrnující léta 1796—1805 nadepsal Streisand charakteristickým označením „Der beschleunigte Zerfall der Feudalordnung in Deutschland“ (tamtéž).

²⁰ Kuczynski je si vědom ne definitivnosti svých závěrů ve svém periodisačním návrhu a proto praví: „Es ist offenbar, daß zahlreiche meiner Ausführungen strittig bleiben müssen, solange die Diskussion der Frage der Periodisierung noch so im Anfang steht, wie es bei uns der Fall ist. Nicht nur, wie selbstverständlich, ist uns die Sowjetunion hier weit voraus, sondern auch in den Volksdemokratien finden wir viel eifrigere Forschertätigkeit und viel intensiveren Meinungsstreit zu diesen Problemen als bei uns“ (ZfG 1954, str. 148).

²¹ ZfG 1954, str. 145.

²² Není vyloučeno, že k volbě tohoto mezníku přispěla snad poněkud, byť i vzdáleně, ruská analogie reformy z r. 1861. K tomu však třeba upozornit na zásadní rozdíl ruské reformy z r. 1861 od reformem Steinových a Hardenbergových 1807—1811. Nutno si uvědomit, že pruské reformy 1807—1811 vyřešily jen nevelkou část z celé problematiky likvidace feudalismu a proto tam kromě celé řady dalších reformem musel ještě přijít posléze zákon z 2. března 1850, aby otázka celé této přeměny mohla být dovršena. Cíli v Prusku se vlekla reforma a její provedení od r. 1807 do r. 1850, kdežto v Rusku tento složitý proces byl uskutečněn v podstatě v jednom roce, v r. 1861, nepočítáme-li v to léta předchozích příprav odehrávajících se však jen v byrokratickém zákulisí. Podstatný rozdíl mezi oběma reformami je tedy v tom, že ruskou reformou z r. 1861 byl v podstatě feudalismus likvidován, kdežto pruskými reformami z období 1807—1811 po mém soudu nikoli.

²³ Viz k tomu Leninovu stať „Rolnická reforma a proletářsko-rolnická revoluce“ citovanou ve výňatku ve sborníku Lenin, O literatuře, Praha 1950, str. 29.

²⁴ Srov. J. Kuczynski, Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1789 bis in die Gegenwart, Berlin 1954, sv. I (6. vyd.), str. 43.

²⁵ Srov. S. B. Kan, Revoluce 1848 v Rakousku a Německu, Praha—Brno 1951, str. 22.

²⁶ F. Engels, Zur Geschichte der preußischen Bauern, Berlin 1952, str. 10.

²⁷ Srov. tamtéž, str. 12 a srov. i Kan, Revoluce 1848, str. 23.

²⁸ Engels, Zur Geschichte der preußischen Bauern, str. 11. — Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem je třeba brát s rezervou některé formulace H. Hausherra (v knize Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit vom Ende des 14. bis zur Höhe des 19. Jahrhunderts, 2. vyd., Vömar 1955) týkající se vylíčení a zhodnocení pruských agrárních reformem (l. c., str. 381—384).

²⁹ Její značně mezerovitý soupis uvádí Hausherr v cit. knize na str. 495, kde nenajdeme kromě celé řady jiných ani práci A. Judeicha, Die Grundrentlastung in Deutschland, Lipsko 1863, takže nejbohatším nadále zůstává bibliografický soupis od Fr. Gutmanna u hesla „Bauernbefreiung“ v lexikonu L. Elster—A. Weber—F. Wieser, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. vyd., Jena 1924, II, str. 414—415.

³⁰ Takový názor vyslovil nedávno i Hausherr (l. c., str. 377), když napsal: „Im 18. Jahrhundert waren die verschiedenartigen Feudalrechte, einschließlich der Leibeigenschaft, soweit sie noch bestand, praktisch zu Grundlasten geworden, während die Frondienste im ganzen Gebiet der Grundherrschaft keine oder nur eine geringe Rolle spielten. Es war nicht sehr schwer, diese Grundlasten, die sowohl in Geld wie in Naturalien entrichtet wurden, durch Geld abzulösen, und das Untertänigkeitsverhältnis

zu beseitigen. (Poslední část podtrhl B. Š.) Das geschah in Bayern 1808, in Nassau 1812, in Württemberg 1817, in Hessen-Darmstadt 1820, in Kurhessen 1821.“

³¹ Srov. výše pozn. 30; srov. k tomu dále na př. nacismem čpějící studii Otto Stolze, Die Bauernbefreiung in Süddeutschland im Zusammenhang der Geschichte, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (nadále cit. zkr.: VSWG) 1940, str. 1—68. Hlavním methodickým nedostatkem buržoasných prací o tomto tematu je, že vycházejí nekriticky převážně jenom z vydané příslušné zákonité normy aniž si ověřují dále, nakolik uvedené normy byly pak uskutečněny v praxi. Tak se na př. jako naprosto neúčinná ukázala většinou taková ustanovení, která přenechávala výkup roboty a jiných feudál. závislostí dobrovolné dohodě poddaných s vrchnostmi a pod.

³² Srov. Th. Knapp, Abriß der Geschichte der Bauernentlastung in Württemberg (Württembergische Jahrbücher für Statistik und Landeskunde, Jhg. 1907; separát článku vyšel r. 1908 ve Stuttgartě); Hausherr uvedenou práci ve své knize necituje.

³³ Srov. Stolz v VSWG 1940, str. 51 a srov. i Gutmann v Handwörterbuch der Staatswissenschaften II, str. 402.

³⁴ Srov. Gutmann tamtéž.

³⁵ Srov. Gutmann, l. c., str. 401—402.

³⁶ Dosud postrádáme celkovou práci o saských agrárních dějinách (na to poukazuje K. Blaschke v článku Das Bauernlegen in Sachsen, VSWG 1955, str. 97) a jedinou výjimkou je tu posmrtná studie R. Kötzschkeho, Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen, Remagen 1953, u nás nedostupná, která však při známém autorově zaměření náročnějšího historika sotva uspokojí.

³⁷ Srov. k tomu P. Reinhardt, Die sächsischen Unruhen der Jahre 1830—1831 und Sachsens Übergang zum Verfassungsstaat (Historische Studien, Hft. 8), Halle a. d. S. 1916, str. 81—85 a 288—292; srov. dále stař K. Biedermann v Das Staats-Lexikon. Encyclopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände, 3. vyd., Lipsko 1865, sv. XIII, str. 25—31.

³⁸ Zde byl učiněn jen velmi hrubý náčrt, který si ani zdaleka nemůže činit nároku na úplnost a na neofesitelnost v detailech, protože k definitivnějšímu obrazu chybí potřebné a dobře fundované monografické práce, které by byly něčím více, nežli pouhou faktografickou snůškou.

³⁹ Lenin, Spisy, Praha 1952, III, str. 567.

⁴⁰ Srov. R. Hübner, Aktenstücke und Aufzeichnungen zur Geschichte der Frankfurter Nationalversammlung aus dem Nachlaß von J. G. Droysen, Berlin—Lipsko 1924, str. 210, 211 n., 241 n., 244 n., 707 n. Viz dále W. Altmann, Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte seit 1806, Berlin 1898, I, str. 282 a d. — Dokonce i Stolz k tomu poznamenává: „Sicherlich hat man damals die Frage in ganz Deutschland als brennend empfunden, denn in dem Entwurf für die neue Verfassung des Deutschen Reiches, den im Jahre 1848 die Nationalversammlung in Frankfurt beschlossen hat, werden im Artikel 162 f. die Aufhebung der patrimonialen Gerichtsbarkeit und Frondienste und die Ablösung aller Grundlasten verfügt“ (VSWG 1940, str. 58; nesouhlasí ale zcela odkaz k příslušnému paragrafu ústavy; správně by mělo být § 164 a d.).

⁴¹ Viz jeho výrok: „Základní otázkou každé revoluce je otázka moci ve státě“ (Vybrané spisy, Praha 1950, II, str. 16) nebo: „Moc je možné uchopit jedině tak, že v rozhodujícím zápase budou přemoženi nynější skuteční držitelé moci... Podstata věci je v tom, porazit tyto nové činitele státní moci mohou jedině revoluční masy lidu...“ (Vybr. spisy II, str. 63) a j.

⁴² Marx—Engels, Revolution und Konterrevolution in Deutschland, Berlin 1949, str. 45.

⁴³ Celkový obraz proletářského revolučního hnutí v Německu z té doby přináší pozoruhodná kniha Karla Obermanna, Die deutschen Arbeiter in der Revolution von 1848, 2. vyd., Berlin 1953.

⁴⁴ Engels k tomu praví: „Das Jahr 1848 öffnete endlich den ebenso bornierten wie eingebildeten preußischen Krautjüngern die Augen. Die Bauern — namentlich in Schlesien, wo das Latifundiensystem und die ihm entsprechenden Herabdrückungen der zu tagelöhnernden Kotsassen am stärksten entwickelt war — stürmten die Schlösser, verbrannten die schon abgeschlossenen Ablösungsurkunden und zwangen die gnädigen Herren zu schriftlichem Verzicht auf alle fernere Leistungen...; aber das sah nun auch der hirnlose Junkerschädel ein: Die Frondienste waren unmöglich geworden, lieber gar keine als solche von diesen rebellischen Bauern!“ (Zur Geschichte der preußischen Bauern, str. 12).

⁴⁵ Marx, Kapital, Praha 1953, I, str. 22.

⁴⁶ Cit. *Obermann* v *ZfG* 1953, I, str. 743.

⁴⁷ Cit. *týž* v *ZfG* 1953, str. 746.

⁴⁸ *Otázka periodisace dějin celého polského území je ovšem ještě velmi komplikována ruským zábořem, na jehož území byla polská obdoba ruské reformy 1861 uskutečněna teprve v r. 1863.*

К ВОПРОСУ НАСТУПЛЕНИЯ ЭРЫ КАПИТАЛИЗМА В ГЕРМАНИИ

Недавно Юрген Кучинский в своей исторической статье написал, что считает 1789-ой год или период 1807—1811 гг. решающими для определения исторической вехи прихода на сцену истории Германии победоносной эпохи капитализма. Автор в этой статье подвергает оба приведенных периода критике и на основе общего анализа ситуации в тогдашней Германии заключает, что ни один из этих периодов шажущее значение для истории Франции, а не Германии, где в тогдaшнее время не совершились ни ликвидация феодализма, ни приход капитализма. Не может устоять ни другой период (1807—1811), свидетельствующий о переоценке как прусских аграрных реформ, так и аналогичных реформ, объявленных в тогдашних западно-германских и югогерманских государствах. Автор обращает внимание на то, что в прусской деревне могла выкупиться лишь незначительная часть жителей из феодальной зависимости и что аналогичные обстоятельства произошли и в западногерманской и югогерманской деревне, где перед революцией 1848—1849 гг. сохранились более крепкие феодальные отношения, чем до сих пор предполагалось. Следствием этого развития было сохранение феодальных обстоятельств в германской деревне, хотя они в ней уже разрушались в значительной степени растущими капиталистическими отношениями, не достигшими здесь, однако, превосходства и решающего значения. Автор, кроме того, обращает внимание на ряд дальнейших обстоятельств, особенно на то, что власть в Германии была в тогдaшнее время в руках феодалов и что соответствующим политическим выражением этих порядков было существование преимущественно феодальных монархий в Германии, начавших превращаться в буржуазные монархии главным образом лишь после революции 1848—1849 гг. В заключение своей статьи автор подчеркивает силу и значение революционного движения в Германии в 1848—1849 гг., как и особенно его решающее влияние на последующее развитие, проходившее против разных феодальных пережитков уже под знаком победы капитализма в Германии. Автор на основе своих выводов приходит к утверждению, что за веку победоносной капиталистической формации в Германии нужно считать революцию 1848—1849 гг.

Перевел: Иржи Бронец

ZUR FRAGE DES ANTRITTES DER KAPITALISTISCHEN EPOCHE IN DEUTSCHLAND

Vor einer gewissen Zeit bezeichnete Jürgen Kuczynski hinsichtlich der Periodisierungsfrage das Jahr 1789, beziehungsweise den Zeitabschnitt von 1807—1811 für derartig ausschlaggebende Momente, daß sie in der deutschen Geschichte als Hauptmarksteine für den Antritt der siegreichen kapitalistischen Ära in Betracht kämen. Der Verfasser unterzieht beide Eventualitäten in seinem gegenwärtigen Artikel einer Kritik und kommt auf Grund einer Analyse der Gesamtlage zur Schlußfolgerung, daß keine der beiden Eventualitäten als Hauptmarkstein in der diesbezüglichen Frage bestehen kann. Bezüglich des Jahres 1789 stellt der Autor fest, daß zwar dasselbe eine ausschlaggebende Bedeutung für die französische, nicht aber für die deutsche Geschichte habe, wo damals weder die Aufhebung des Feudalismus noch der Sieg des Kapitalismus stattgefunden haben. Ebensovienig kann auch der zweite Periodisierungsmarkstein in Frage kommen, nachdem hier sowohl die preußischen Agrarreformen von 1807—1811 als auch ähnliche, in den damaligen west- und süddeutschen Staaten verkündete Reformen, ganz offensichtlich überschätzt wurden. Der Verfasser macht darauf aufmerksam, daß sich in Preußen auf dem Lande lediglich ein unansehnlicher Teil der Bauernbevölkerung der Feudallasten entledigt hat, und daß es ähnlicherweise auch unter der west- und süddeutschen Landbevölkerung vonstatten ging, wo überall bis zur Revolution von 1848—1849 viel stärkere und festere feudale Beziehungen vorherrschten, als man bisher anzunehmen pflegte. Die Folge dessen war die Beibehaltung der Feudalverhältnisse auf dem deutschen Dorfe, obgleich dieselben bereits in beträchtlichem Maße durch heranwachsende kapitalistische Beziehungen geschwächt wurden, die

dort allerdings noch nicht Übergewicht oder eine entscheidende Stellung zu erreichen vermochten. Darüber hinaus richtet der Verfasser noch seine Aufmerksamkeit auf eine ganze Reihe weiterer Umstände, hauptsächlich jedoch darauf, daß die Macht damals in Deutschland, im Grunde genommen, noch in den Händen der Feudalklasse lag, und daß dieser Umstand den entsprechenden Ausdruck in dem Bestand der damaligen überwiegend feudalen Monarchien auf deutschem Boden fand, die sich in ihrer Mehrheit in bürgerliche Monarchien erst nach der Revolution von 1848—1849 umgestalten konnten. Schließlich betont der Autor sowohl die Kraft und Bedeutung der revolutionären Ereignisse von 1848—1849 in Deutschland als auch insbesondere deren entscheidenden Einfluß auf die weitere Entwicklung, die damals im ganzen Lande — abgesehen von etlichen feudalen Überresten — bereits im Zeichen des siegreichen Kapitalismus stand. Seine Ausführungen beendet der Verfasser mit der Feststellung, daß man für den Antrittsmarkstein der siegreichen kapitalistischen Formation in Deutschland am besten die Revolution von 1848—1849 betrachten könnte.

B. Š.